

2 POZNÁMKY K POČIATKOM CHURRITOV NA STAROVEKOM PREDNOM VÝCHODE

2.1 Pôvod Churritov

Moderný termín „churritský“ so svojimi derivátmi má pôvod v starovekom *Hurri*, toponyme označujúcom zväčša oblasti hornej Mezopotámie, z ktorého vzniklo chetitské *Hurla* „obyvateľ krajiny Churri“ a *hurlili* „churritský“. Zo 14. stor. pred n. l. z mitannského obdobia je potom doložené adjektívum *hurroge/hurvoge* „churritský“ odkazujúce na krajinu, no je neisté, či aj na jazyk (Wilhelm 2008a: 81–82; pozri tiež Wilhelm 1989: 1–2; von Dassow 2008: 71–72, pozn. 175).⁹ Inou možnosťou je, že *Hurri* môže mať so svojimi odvodeninami pôvod v označení domnejšej etnickej skupiny a toto označenie populácie bolo potom aplikované na ich krajinu a jazyk (von Dassow 2008: 71–72).

Nielen toponymum *Hurri* označovalo severné oblasti obývané Churritmi, ale na tento geografický smer poukazujú aj teórie o ich pôvode. Steinkeller (1998: 96; pozri tiež Burney 2004: 129) predpokladá príchod Churritov z transkaukazského priestoru, možno z územia Arménska. Aj podľa Macieja Popka (1995: 95) sa presunuli z arménskych vysočín a priniesli si náboženské prvky spojené s východokaukazským areálom.¹⁰ Gernot Wilhelm (2008a: 82; pozri tiež Diakonoff 1981: 88) kladie ich pôvod do severovýchodných častí tzv. úrodného polmesiaca a, rovnako ako Steinkeller, do horských oblastí ďalej na sever. Buccellati a Kellyová-Buccellatiová (pozri Kelly-Buccellati 2004; 2005b; Buccellati a Kelly-Buccellati 2007) taktiež ako domovinu Churritov presadzujú severné horské regióny, predovšetkým na základe

9 K zmienkam o Churritoch ako populácii a k regiónom, ktoré obývali, pozri Kühne 1999: najmä 204–209.

10 Spoločná tradícia na lingvistickej úrovni je napr. badateľná v súvislosti s churritskými teonymami Tešup a Šimige a urartskými Teišeba a Šivini.

analogických prvkov urkešskej materiálnej kultúry s transkaukazskou, ako čierna a červeno-hnedá leštená keramika, glyptika a krby s roštmi. Ďalšími prvkami sú jazyk a ideológia.¹¹ Churriti mali byť podľa nich už v 5. tisícročí pred n. l. situovaní v hornatých územiach severne od Urkeša, no či to bola aj ich autochtónna domovina, je otáznе (Buccellati a Kelly-Buccellati 2007: 150). Afinita churritčiny so severokaukazskými jazykmi má naznačovať ich kaukazský pôvod, siahajúci do neskorého 5. až raného 4. tisícročia pred n. l. (Kelly-Buccellati 2004: 77),¹² no proti takejto príbuznosti predniesol argumenty Sylvain Patri (2009). Faktom je, že churritčina nie je spriaznená, až na urartčinu,¹³ so žiadnym iným známym jazykom alebo jazykovou skupinou.

S diametrálne odlišnou hypotézou prišli Amélie Kuhrtová a Eva von Dassowová, podľa ktorých sa žiadna migrácia Churritov z predpokladanej domoviny nekonala. Slovami Kuhrtovej (1995: 288–289):

Churriti boli kultúrno-lingvistická skupina *vždy* situovaná medzi predhoriami a horami lemujúcimi severomezopotámske a sýrske nížiny, rozpínajúca sa v oblúku od východného Tigrisu (severne od Dijály) po úbočia Taurusu, západne od Eufratu (pri Maraše).

Vo veľmi podobnom duchu sa nesie aj tvrdenie von Dassowovej (2008: 71; pozri tiež von Dassow 2007: 625, 626), ktorá uviedla:

... je malý dôvod (a žiadny dôkaz) pre postulát, že obyvatelia hovoriaci churritsky prenikli na Predný východ odinakadiaľ, skôr ako by existovali pôvodne v oblasti, kde sú prvýkrát doložení.

Kuhrtová argumentuje starobylosťou niektorých churritských kultových centier v severnej Mezopotámii a severozápadnom Iráne a churritským hydronymom pre rieku Tigris, t. j. Aranzach. Starobylosť niektorých bližšie nešpecifikovaných churritských sídiel je relatívny pojem. Znamená to, že ich museli obývať odjakživa od svojej etnogenézy? Takéto argumenty nie je možné uspokojivo doložiť archeologickými nálezmi a už vôbec nie textami. Starobylosť sídiel v žiadnom prípade nevylučuje príchod Churritov z predošlého teritória. Aranzach je síce označenie rieky Tigris v churritskom jazyku, vystupujúca v churritskej mytológii ako personifikovaná božská postava (pozri nižšie),¹⁴ tento fakt sám o sebe ale nedokladá absolútne nič o ich pôvode. Môže byť takisto dôkazom, že Churriti obývali severné

11 Gernot Wilhelm (2008a: 82) uviedol, že spojenie Churritov s transkaukazskou kultúrou nie je možné preukázať, ale nevylúčil to.

12 K spojeniu churritčiny so severokaukazskými jazykmi pozri napr. Ivanov 1999. K churritskému jazyku pozri podrobne najmä Campbell 2007; Wegner 2007; Wilhelm 2008a.

13 Ku gramatike urartského jazyka pozri napr. Pecha 1994; Wilhelm 2008c.

14 Pozri tiež sumerský mýtus „Enki a poriadok sveta“ (pozri Black et al. 1998–2006b), kde rovnako

regióny v okolí rieky dostatočne dlho na to, aby vznikol takýto exkluzívny termín. Toponymá majú tendenciu byť konzervatívne a k jeho vzniku došlo pravdepodobne ešte predtým, ako sa dostali do stáleho kontaktu so Semitmi (porov. Astour 1987: 21–22). Rieka Tigris navyše pramení v Arménskej vysočine vo východnej Anatólii, teda na území, kam sa kladie domovina Churritov, ale ani to nemusí nič znamenať. Skôr existujú nepriame dôkazy o churritskom pôvode na Transkaukaze (najmä lingvistický prvok), ako dôkazy o ich pôvode v predhorských a horských oblastiach úrodného polmesiaca.¹⁵ V čase prvých písomných zmienok boli tieto oblasti azda len južnou hranicou ich osídlenia, ktoré siahalo ďalej na sever.

2.2 Churriti pred staroakkadským obdobím

Výskum urkešskej religiozity má, samozrejme, priamy súvis so zastúpením Churritov na starovekom Prednom východe, a preto musí byť, ako primárny krok, venovaná pozornosť tejto problematike. Obzvlášť ak na otázku ich migrácie existujú rozdielne názory vo vedeckej obci. Chronologické a geografické zaradenie vstupu Churritov do prednovýchodných regiónov, ako i prvotné fázy po ich vstupe, sú rozhodujúce a tvoria neodmysliteľný základ ďalšieho priebehu riešenia práce.

Za závažný problém považujem fakt, že značná časť bádateľov stále kladie príchod Churritov na staroveký Predný východ do staroakkadského obdobia. Podľa najaktuálnejších poznatkov je však nutné tieto tvrdenia korigovať, čoho dôkazom sú aj významné objavy súvisiace s Urkešom. V tejto súvislosti sa napr. Petr Zemánek (2010: 110) nesprávne zmienil, že „churritská expanzia do severnej Mezopotámie a Sýrie začala okolo roku 2200 pred n. l.“. Steinkeller (1998: 96), o niečo ústretovejšie, zase uviedol, že ich migrácia na severomezopotámske územie nastala „niekedy medzi 2400 pred n. l. a minimálne jednu generáciu pred Narám-Sínom“ (2254–2218 pred n. l.) (pozri tiež Steinkeller 1998: 94, 96). Nie sú jediní, ktorí kladú príchod Churritov do tohto obdobia.¹⁶ Kontrastne pôsobí názor Kellyovej-Buccellatovej (2004: 78; pozri tiež Buccellati a Kelly-Buccellati 2001a: 24; 2005: 42; Buccellati 2010a: 89), podľa ktorej „je viac ako pravdepodobné, že Churriti založili Urkeš v neskorom 4. tisícročí pred n. l.“. Priam tak vyznieva tvrdenie, podľa ktorého na základe dôkladného archeologického prieskumu Tell Mózánu je zrejmé, že

vystupuje deifikovaná rieka Tigris, ktorú boh Enki oplodňuje a prináša jej dokonca svadobný dar (r. 250–257).

15 Podľa Michaela C. Astoura (1987: 4) neboli Churriti prvými obyvateľmi severného transtigriského regiónu.

16 K datovaniu príchodu Churritov do staroakkadského obdobia, prípadne dokonca neskôr, pozri tiež napr. Stein 1997: 126; Akkermans a Schwartz 2003: 285; Foster a Foster 2009: 99; van Soldt 2010: 117. Značne neutrálne, až opatrne zase pôsobí tvrdenie Popka (1995: 84), podľa ktorého sú Churriti doložení v severnej Mezopotámii v druhej polovici 3. tisícročia pred n. l. Nešpecifikuje však, či ide o doklady písomné alebo predpokladá v tomto období ich migráciu do oblasti.

už v polovici 4. tisícročia pred n. l. sa tu rozprestieralo mesto, pričom išlo o mesto Urkeš (Buccellati a Kelly-Buccellati 2007: 148, 150; 2009: 68, 69, pozn. 30). Tvrdenia Buccellatiho a Kellyovej-Buccellatovej (pozri Buccellati a Kelly-Buccellati 2005: 29, 41–42; 2007: 148–149; 2009: 67–69 vrátane pozn. 30; Buccellati 2009: 23) sú založené a priori na materiálnej kultúre, obzvlášť stratigrafickej kontinuite chrámu a podzemnej štruktúry, čo ale nemusí dokazovať aj etnickú kontinuitu. Či naozaj Churriti osídlili Tell Mózán v 4. tisícročí pred n. l. je oprávnené otázne, no na druhej strane je badateľné, že minimálne v poslednej štvrtine 3. tisícročia pred n. l., a pravdepodobne už o niečo skôr, tu boli prítomní a prítomné tu boli aj ich kultúrne vplyvy.

O počiatkoch Churritov je s istotou možné hovoriť hneď, keď sa objavujú v písomnej dokumentácii. Prvé zmienky pochádzajú z obdobia staroakkadskej dynastie a týkajú sa severovýchodných oblastí úrodného polmesiaca.¹⁷ Podľa doterajších zistení ide o najpôvodnejší areál ich osídlenia po vstupe do tejto časti Ázie zo severu. Časové fázy zmienенých regiónov sú pred prvými písomnými prameňmi súčasťou tzv. temného obdobia. Nie je preto možné vylúčiť ich existenciu v severných predhorských a horských regiónoch ešte pred konsolidáciou staroakkadskej dynastie. Je naozaj veľmi pravdepodobné, že tu boli situovaní už skôr (porov. Kuhrt 1995: 289; Wilhelm 2008b: 181). Prečo teda texty referujú o Churritoch až v staroakkadskom období, ak boli v uvedených regiónoch prítomní už predtým? Odpoveď je nutné hľadať v geopolitickej situácii akkadského politického celku. Sila Akkadu dovolila prvým panovníkom expandovať do okolitých regiónov, okrem iného aj do severných častí starovekého Predného východu, kde došlo k stretom s miestnymi populáciami, teda aj s churritským obyvateľstvom, čo bolo následne reflektované v písomných prameňoch. Snahy o vytvo-

17 Prvá doložená historická zmienka o Churritoch pochádza z obdobia vlády Narám-Sína. Jeden z jeho nápisov, ktorý je zároveň datovaním jeho panovania, uvádza: „Ro[k], keď Narám-Sín zvíťazil nad Subartu(m) v Azuchinnume a zajal Tachiš-atiliho“ (Frayne 1993: 86, 124). Akkadské toponymum Subartu(m) (sumersky Subir) je značne rozsiahle teritórium rozprestierajúce sa približne východne od rieky Eufrat po pohorie Zagros (k problematike Subartu[m] pozri Steinkeller 1998 vrátane mapy na s. 87). Lokalizácia Azuchinnumu nie je istá. Minimálne zo starobabylonského obdobia sú známe dva takéto miestne názvy situované v chábúrskom regióne a východne od rieky Tigris na území Asýrie (Salvini 1998: 100; Steinkeller 1998: 92, pozn. 61). Tachiš-atili je bez pochyb menom churritskej proveniencie a keďže je zmienené v jednom nápise spolu s menom Narám-Sína, muselo ísť o značne významnú osobu (Steinkeller 1998: 91). Možno reprezentoval princa, vojenského lídra tohto mesta (Wilhelm 1989: 8) alebo dokonca samotného vládcu. Je možné, že už vojenská výprava prvého staroakkadského panovníka Sargona Akkadského (2334–2279 pred n. l.) sa stretla v týchto oblastiach s Churritmi, no texty o takejto eventualite mlčia. Vo svojich nápisoch Sargon uvádza, že boh Dagán mu pridelil aj „horné krajiny“ (pozri Frayne 1993: 27–29, E2.1.1.11, r. 20–28; 29–31, E2.1.1.12, r. 13'–21'). Jeden z rokov jeho vládnutia zase veľmi stručne informuje o panovníkovej vojenskej intervencii v meste Simurum (pozri Frayne 1993: 8), ktoré sa nachádzalo v tesnej blízkosti pohoria Zagros, na hornom toku rieky Malý Záb (Wilhelm 1989: 7; Salvini 1998: 102). Simurum bol jeden z politických celkov, ktorý je považovaný za akúsi „vstupnú bránu do churritského teritória“ (Salvini 1998: 102). K raným dejinám Churritov pozri odkazy na literatúru uvedené nižšie v pozn. 19.

renie väčšieho politického celku v Mezopotámii boli síce už v ranodynastickom období, príkladom môže byť Eannatum (2454–2425 pred n. l.), či o niečo neskôr Lugalzagesi (2340–2316 pred n. l.), no išlo len o neúspešné pokusy, ktoré jednoznačne prekonal zakladateľ staroakkadskej dynastie, Sargon Akkadský a jeho nástupcovia. Churritské etnikum sa teda objavuje prvýkrát v akkadských textoch v dôsledku vojenských intervencií, čo ale neznamená, že ide zároveň o obdobie ich príchodu na staroveký Predný východ, ako je niekedy nesprávne až s istotou predkladané. Aj keď sa v tomto období objavujú na scéne dejín, je zároveň nevyhnutné predpokladať ich *dlhodobejšie* etablovanie, a teda značne *skoršiu* migráciu z predpokladanej transkaukazskej oblasti. Mirjo Salvini (1998: 102; pozri tiež Owen 2000: 618) uviedol, že v druhej polovici 3. tisícročia pred n. l. existovali viaceré homonymné churritské toponymá v rôznych oblastiach, čo by naznačovalo skoršiu infiltráciu Churritov do predhorských regiónov. Na základe Salviniho tvrdenia je nutné konštatovať, že medzi takéto regióny patrili napokon aj Urkeš. Podľa Harryho A. Hoffnera (1998b: 168) boli Churriti usídlení v hornej Mezopotámii a severovýchodnej Asýrii niekoľko storočí pred rokom 2200 pred n. l., kedy sú doložené ich menšie politické celky a dodáva, že „už v týchto ranných storočiach mali predkovia historických Churritov a Urartanov reputáciu vzhľadom na kovoobrábanie“. Dôkazom je sumerský termín TABIRA „robotník spracovávajúci meď“, derivovaný z churritského *tabiri* „ten, ktorý odlieva (meď)“ (Wilhelm 1989: 8–9; Hoffner 1998b: 168–169; Fournet a Bomhard 2010: 2). Zároveň aj Wilhelm (1989: 8–9) kladie Churritov do skoršieho obdobia na základe uvedenej lingvistickej odvođeniny. Von Dassowová (2007: 625) uviedla, že tento termín sa mohol dostať k Sumerom prostredníctvom metalurgie dokonca už v 4. tisícročí pred n. l. Jednou z možností, ako mohla byť churritská lexéma prijatá do sumerskej slovnej zásoby, boli obchodné kontakty s touto komoditou, a teda aj potenciálne kontakty s churritským obyvateľstvom.¹⁸

Písomné zmienky o Churritoch pred staroakkadským obdobím v súčasnosti absentujú a texty pochádzajúce zo sýrskej Ebly (24.–23. stor. pred n. l.) neuvádzajú žiadnu churritskú onomastiku. Rovnako mlčia synchronne záznamy z Nabady, vzdialenej iba 20 kilometrov juhozápadne od Urkeša, kde sú doložené prevažne (ak nie výhradne) propriá semitskej proveniencie (Steinkeller 1998: 89 vrátane pozn. 48). Severné predhorské regióny, ako chábúrsky región (minimálne oblasť Urkeša), ďalej hlavne horný tok rieky Tigris (transtigrisská oblasť) a prípadne východná Anatólia, kde sa churritská populácia mala v predakkadskom období vyskytovať, sú predmetom už zmieňovaného temného obdobia. Zdá sa teda, že Churriti, resp. nositelia churritských kultúrnych prvkov, boli prítomní v prvom rade v týchto

18 Obchod s meďou je doložený napr. aj z Urkeša (pozri nižšie).

oblastiach, čoho dôkazom je aj Tell Mózán a jeho nálezy. Ich následná migrácia a vplyv smerom na západ a juhozápad je už záležitosťou neskorších etáp.¹⁹

19 Celkový historický prehľad Churritov a kritická práca s prameňmi, v ktorých sú zaznamenaní, tu sú vynechané. O to podrobnejšia pozornosť je venovaná dejinám Urkeša (pozri nižšie). K raným dejinám Churritov (23.–21. stor. pred n. l.) pozri napr. Wilhelm 1989: 7–12; Salvini 1998: 99–111; Steinkeller 1998; Sedláček 2011a; Ahmed 2012: 167–228. Politické dejiny významne dopĺňa konfederácia Mitanni (pozri napr. Wilhelm 1989: najmä 20–41; Kuhrt 1995: 289–300; Kühne 1999; von Dassow 2008: 19–21; Van De Mieroop 2010: 152–157) a nezanedbateľný nie je ani kultúrny dopad Churritov na chetitskú kultúru (pozri napr. Güterbock 1954; Hoffner 1998b). Podrobne k churritskému písomníctvu pozri Mynářová a Antalík 2011: 205–238.